

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Бейшенбаева Бусара Тураровна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**ЖАШ МУУНДУ ЖАРАТЫЛЫШТЫ СҮЙҮҮГӨ ТАРБИЯЛООНУН
ЭЛДИК ЭПОСТОРДО ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

*Бейшенбаева Бусара Тураровна,
старший научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ
ЛЮБВИ К ПРИРОДЕ В НАРОДНОМ ЭПОСЕ**

*Beishenbaeva Busara Turarovna,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**REPRESENTATION OF EDUCATION OF THE YOUNG
GENERATION FOR LOVE OF NATURE IN THE FOLK EPOS**

Аннотация: Жаш муунду жаратылышты сүйүүгө тарбиялоодо элдик эпостордогу, дастандардагы, жомоктордогу каармандар, акын-жазуучулардын чыгармалары аркылуу жаратылыш менен аяр мамиледе болуу жөнүндө сөз болот. Макалада жаратылышты сүйүүгө, коргоого аны көздүн карегиндей сактоого жаш муундарга үйрөтүү зарылчылыгына басым коюлат.

Ааламдашуу мезгилинде адам баласынын ден соолугу өмүрүнүн узактыгы негизги нерсе деген ой чагылдырылды. Жаш муундарды айлана-чөйрөнү көрктөндүрүүгө, таза күтүүгө, жаратылышты сүйүүгө жаратылышка залал келтирбөөгө чакырып жазылды.

Аннотация: Воспитывая у молодого поколения любовь к природе, о нежном отношении к ней через героев народных эпосов, саг, сказок, произведений поэтов и писателей. В статье подчеркивается необходимость учить молодое поколение любить и беречь природу, беречь ее как зеницу ока.

В период глобализации нашла свое отражение идея о том, что здоровье человека и продолжительность жизни – это главное. Оно было написано с призывом к молодому поколению украшать окружающую среду, сохранять ее чистой, любить природу и не причинять ей вреда.

Annotation: *Raising a love for nature in the younger generation, we are talking about a tender attitude towards it through the heroes of folk epics, sagas, fairy tales, works of poets and writers. The article emphasizes the need to teach the younger generation to love and take care of nature and to cherish it.*

During the period of globalization, the idea that human health and life expectancy are the main things. The article appeals to the younger generation to beautify the environment, keep it clean, love nature and not harm it.

Түйүндүү сөздөр: жаратылыш, коом, адам, бала, сүйүү, аяр мамиле, сактоо, коргоо, үйрөтүү, элдик эпостор ж.б.

Ключевые слова: природа, общество, человек, ребенок, любовь, нежность, сохранение, защита, обучение, народные эпосы и т.д.

Key words: nature, society, man, child, love, tenderness, preservation, protection, teaching, folk epos etc.

Киришүү. Мамлекет тарабынан жаратылышты, жан-жаныбарларды, канаттуу куштарды коргоо, айлана-чөйрөнү таза сактоо, көрктөндүрүү, абаны, сууну булгабоо, көзөмөлгө алынууда, жаш муунду жаратылышты сүйүүгө, аяр мамиле кылууга көнүктүрүү. Элдик эпостордун, жомоктордун, дастандардын, акын-жазуучулардын чыгармаларынын негизинде каармандар аркылуу сабак алууга үйрөтүү. Жаш муунду жаратылышты көздүн карегиндей сактоого, көрктөндүрүүгө, сүйүүгө мамлекеттин (же коомдун) өнүгүүсүнө салымын кошууга милдеттендирүү болуп эсептелинет. Үй-бүлөдө ата-эненин милдети – баланы тарбиялоодо жаратылышты сүйүүгө, аяр мамиле жасоого үйрөтүү.

Изилдөөнүн максаты. Макаланын максаты жаш муунду жаратылыш менен гармонияда жашоого үйрөтүү. Жаш муунду жаратылышты сүйүүгө тарбиялоодо элдик эпосторду колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн ачыктоо.

Негизги мазмуну. Адам баласы жаралгандан баштап жаратылыш менен тыгыз байланышта болгон. Кыргыз эли көчмөн

калк болгондуктан, малга ыңайлуу жерде жайлоолордо, тоонун этегиндеги жерлерде жай айларында жашап келишкен. Себеби жайында көк майсаң чөп малга оттуу, мал бат эттенген, жай салкын болот деп. Жер которуп көчүп турушкан. Көчкөндө жашаган жерлерин тазалап кетишкен.

Кыргыз калкынын жылкы менен каныжаны бирге. Ата-бабабыз илгертеден эле жылкы баласын аздектеп ыйык туткан. «Ат адамдын канаты» деген макал кыргыз элинде бекеринен айтылбаса керек. «Көк булуттун асты менен көк чөптүн үстү менен» туягы жерге тийбей сызган күлүк аттар болгон. Элдик эпостордо баатырлардын аттары күлүк, сезгич болгон. Баатырдын минген аты душмандан сактап калган. Элибизде «Жаман ат жоого алдырат» деген макал бекеринен айтылбаса керек.

«Манас» эпосунда кырк жигиттин аттары: ар биринин аты бар. Манас баатырдын аты Аккула. «Ал өзүнүн «Туягында агы бар, кулагында шамы бар, куюндан бүткөн жаныбар» – Аккула тулпарын адам сыяктуу эле көрүп, ага агыл-төгүл мамиле жасайт. Тулпары менен жаны бирге.

Аккула Манастын айкөл мамилесин туюп, эргип, басканына мал жетпей, желгенине жел жетпей» учкан куш менен тең жарышып, чуркап турат. Чоң казатта капысынан окко учканда, Манастын башына чындап карантүн түшөт. «Арманга ичи жык толуп, арстаның бармакты жара чайнады. Баатыр көз жашын көлдөтүп, Аккуланы мойнунан кучактап, «курдашым кулам» деп бир тууганынан айрылгандай өксөйт. Манас чоң казаттан Таласка кайтып келип, Алмамбеттин жубайы Аруукеге баатырлардын өлүмүн угузуп жатып, «Аккуланы окко учурдум, аяш!» – деп тулпарын биринчи оозанат» [1]. Мына биз мындан Манастын Аккулага болгон мамилесинен ак калпак Кыргыз элинин тулпарга аяр мамилеси, таптап багышы, табият менен таттуу мамиледе болуусу бизге үлгү-сабак.

«Семетей» эпосунда Букарга качып бараткан кезде жол азабын тарткан Каныкей менен карыган Чыйырды эне бир түп Байтеректин түбүнө токтошот. «Ошо турган

Байтерек, бутагында куштары, жаныбар булкунуп турат учканы, Тегерегинде куштары, Телпинип гана турат учканы».

Байтерекке Каныкей төмөнкүчө жалынат: «Биз өңдөнгөн бакырга, ата болчу Байтерек, кайран жандан түнүлдүк, алдыңызга жүгүндүк. Өчтүм, отум тамызчы, Байтерек ата өлдүм жанды тиргизчи!?. Үзүлүп кеттим улачы, жансыз да болсоң Байтерек менин абалымды сурачы?».

Аңгыча Байтеректен күнгүрөнүп үн чыгат. Бир бутактын түбүнөн булактап сүт чыгат. «Бир булактын четинен ошондо, булактай агып сүт кетти, ачка болгон карыштар, жан аякты сунушуп, жайнап чыккан ашпак сүт, тосуп ичип тунушуп, баягы сүттү ичкенде, ооруган жерлер басылып. Баягы Каныкей менен Чыйырды, Умачтай көзү ачылып». Чыйырды менен Каныкей уктап кетишет. Аңгыча бир бугу пайда болот. «Ошондо он эки айры ак бугу, чуркап жетип келди эле. Бешиктеги беренин-Семетейди көрдү эле. Үч айланып балага эне болуп калды эле, кыңкыйып жетим жатты эле, эмчегин берип ал бугу, мойнун гана бөлөк буруптур, бул баланы өзүнө, эмчегин гана берип туруптур, ошо кезде ак марал ийип эле турат көрдүңбү?» [2]. Муну менен биз, адам баласы табиятка түшүнүп, боорукер, аяр мамиле жасап, таза ниетте болуп, тунук ойдо болсок, табият адамдын таза дилин, жакшылыгын сезип, туюп, ага ийип, мээримин төгүүгө жөндөмдүү. Жер эненин пейили кенен чалкып жатат. Адам баласы жер эненин перзенти. Жакшылыкка жакшылык дегендей, чын дилибизден, этият, талкалап бүлүндүрбөй, камкордук менен табиятка астейдил мамиле жасашыбыз керек. Бул дүйнө адамдарынын ар биринин милдети.

Элдик эпостордо, уламыштарда жомоктордо адамзатты жаратылыш менен жакшы мамиледе болууга чакырып келген. «Эр Төштүк» эпосун алып көрөлү. Эр Төштүк баатырдын терең ордун түбүндө кор болуп, бакырып жаткан аюуга, таманына чөңөр кирип боздоп жаткан жолборско, уюгу өрттөнүп жаткан кумурскага жардам бергенин көрүп боорукерлигин, айкөлдүгүн,

адамгерчилигин көрүп, адамзаттын эң жакшы сапаттары, эң негизгиси жөнөкөйлүк коштоп жүргөнүн көрөбүз. Төштүктүн мамилесине ыраазы болушуп «Өчкөн бир отум тамыздың, Төштүк, өлгөн жаным тиргиздин, Төштүк!» деп алкап, башыңа иш түшсө жардам берем деп, кумурска бир бутун жулуп берет. Демек, элибизде «Сыйга сый, сыр аякка бал» деген макал бекеринен айтылбаса керек. Жаратылыш да камкор мамилени сүйөт.

Чөптөр талаада өсүп турат. Толукшуган май айы. Жамгыр, түн жылуу, чабыттай күн ачылып, талааны көркүнө чыгарат, чөп тизеден аралап баса албайсың, чөптү да аяп кетесиң, тебелеп баскың келбей. Жай мезгили какшыган талаа, мээ кайнаткан ысык кунарсыз, чаң чыккан сары талаа жаратылыштын мыйзамы деп ойлойсуң. Ошон үчүн адамдардын көбү май айын жакшы көрүшөт.

«Албетте, Төштүк баатырдын айбанаттар менен сүйлөшкөнү же болбосо айбанаттардын Төштүккө сүйлөгөнү – бул метафора деңизчи. Бирок бул көркөм метафоранын маңызы өзгөчө. «Төштүк эпосу бул метафора аркылуу адам менен айбанаттын ортосу «Кошой дубалы» менен бөлүнүп турбагандыгы айбанаттын да кишиникиндей өзүнүн «жан дүйнөсү» бар экендиги, анын да киши менен тил табышууга, сыйлашууга жөндөмдүү экендиги, табиятка жасалган мээримдүү мамиле түбү адам баласына кайрадан жакшылык болуп кайтып келээри жөнүндө гуманисттик ой уютмасын насааттап турбайбы» [2].

«Эр Төштүк» эпосунда мифология көп болсо да, экология кризиске учурап турган убакта адамзатка пайдалуу, керектүү, эң актуалдуу гуманисттик идеяларды тартуулап турган улуу эпос. Илгерки катаал заманда эл мергенчилик менен оокат кылышкан «Кожожаш» эпосунда бир эле мергенчи бүтүндөй айылды багып, кыштан алып чыккан. Ошентсе да элдин сезиминде жаратылышка зыян, кыянаттык келтирбеш керек деген ой жашап келген. Акыры адам баласынын керт башына оор мүшкүл иш алып келиши мүмкүн деп жыйынтык

чыгарышкан. Жан жаныбарга зыян келтирсе, тоо-кийиктеринин пири колдоочусу кайберен анын каргышына калышы мүмкүн деп элибизде айтылып калган. Ошондуктан Кожожаш кайберен Сур эчкинин каргышына калып асканын башында калат. Ал эми элдик дастан «Карагул ботомдо» мергенчи баласын кокусунан жолу болбой келе жатып карагандын түбүнөн чаарчык жатат деп, эликтин баласынын терисинен жасалган тон кийген уулун атып алат. Мергенчи жаратылышка зыян келтиргенинен, каргышка калды деп жыйынтыкташкан.

Заман өзгөрүп, коом алдыга жылып, жаратылышты, жан-жаныбарды колдоого алып, тоого барып мергенчилик кылгандарга мыйзамдын чегинде айып пул салынып жатат. Кыргызстанда канчалаган коруктар, токойлор бар. Тоодо канча тоо-кийиктерди; аюу, ак илбирс, аркар, бугу, марал, канаттуу куштар бар экени эсепке алынган, кызыл китепке киргизилген. Ошону менен гүлдөрдү үзгөнгө да тыюу салынууда. Баткендеги Айгүл гүлү көздүн жоосун алат. Жылдан жылга азайып бараткандыктан, кайтарууга алынды. Туристтер Айгүл гүлүн көрүш үчүн май айында агылып барышат. Бул дагы жаратылыштын берген кооздугу жана белеги. Май айында тоого барсаң тоонун бетинде мандалак, тоо гүлү, сары гүл жайнап, көздүн жоосун алат. Май айынын ажайып кооздугун айтпа. Ар түркүн чөптөр жайкалып жыты аңкып турат. Кыргызстанда 400гө жакын дары чөптөр бар деп айтышат. Демек, адам баласын айлана-чөйрөбүз, жаратылышыбыз коргойт жана сактайт. Ошондуктан биз жаратылышыбызга астейдил мамиле кылуу ар бирибиздин милдетибиз. Канаттуу куштарды дагы «санитар» деп айтышат. Айлана-чөйрөнү өлүп жаткан жаныбардын этин жеп тазалап турушат. Канаттуу куштарды рогатка менен атып өлтүрүүгө, уясынан жумурткасын алып жарып сындырууга балдарга дайыма айтып тыюу салышыбыз керек. Жаратылыш өзү адам баласынын жашоосу менен тыгыз байланышкан. «Көптөгөн фольклордук чыгармалар, жаратылыштын, тоолордун, талаалардын кооздугу, жаратылыш объекттерин

рухий-дүйнөгө байланыштыруу менен аларды сыйлоо жөнүндөгү аңгемелер бул баалуулукту тастыктайт» [3, с. 52].

Эл оозунда айтылып калган жаратылышты, жан-жаныбарды жанындай көргөн акылман Асан кайгы жашап өткөн. Куржунду ийине артып алып жер кесип кыдырып, жараланган канаттуу куш, жерде сойлогон жылан, көзүнө көрүнгөн жандыктарды куржунуна салып, айыктырып өмүр көчүн улантууга көмөктөшкөн. «Куйругу жок, жалы жок, кулан байкуш кантти экен, же басарга буту жок, жылан байкуш кантти экен? Таразасын көтөрүп, тарбаңдаган шор тумшук, ташбакка кантти экен? Боору жерге жабышкан, баса албаган балчактап, бака байкуш кантти экен? Кирер эшиги жок, корголор тешиги жок, коңуз байкуш кантти экен?» деп, ар дайым жан-жаныбарлардын тагдырын ойлоп, кайгы жеген.

Асан-кайгынын адеп ахлагы-бул кыргыз калкынын айкөл адамгерчилигин, мээримдүү жан дүйнөсүн, жаратылышка түшүнүүнүн жана урматтоонун, табият менен жуурулушкан улуу акылмандыктын жана руханий сергектиктин символу? [4].

Андан кийин жазгыч акын Молдо Кылыч элдик жомоктун негизинде «Буудайык» деген поэмасын жазган. Баш каарман куштун тилин билген, саятчы Каратөлөк эч кимге кишиге карматпас, асманда эркин учкан, багынбас баатыр куш төрөсү Буудайыкты кармап, ханга тартуулап, тогуздап мал, сандык толтура алтын алууну көздөйт. Ханга Буудайыкты кармап тартуу кылат, оюу ишке ашып, байып жатып калат. Хан мергенчиликке чыгат Буудайык эч нерсе албай коёт. Буудайык үндөккө келбейт. Эл ичинде карыган кемпир бар экен. Буудайыкты ким кармаса, ошол адамдын төш этин ойгузуп, боор этине тойгузуп, канын көзүнө куйса, тапка келет деп кемпир айтат. Ошондо хан жигиттерин жиберип, Каратөлөктү зордоп өлтүрүп, кемпир айткандай жасайт. Буудайык тапка келип, көзүнө көрүнгөндү алат. Аягында алтын боосун тытып, асманга учуп, көздөн кайым болот.

«Буудайык» поэмасында жаратылышка зомбулук, үстөмдүк, карасанатайлык кылуу,

ачкөздүктүн кесепети чектен чыгып, жаратылышка кыямат мамиле жасоо менен Каратөлөк өзү кармаган куш төрөсү буудайыкка жем болуусу менен аяктайт. Муну менен кийинки муундарды жаратылышка жакшы мамиле жасоого чакырат. Адамзаттын жашоосу жаратылышка байланыштуу, өмүр көчү уланат. Залим хан бийликти, байлыкты жогору коёт. Хандын залымдиги, калыс бийлик жүргүзбөй, байлыкка кызыккандыгы жөнөкөй адамдын жашоосу, ал үчүн эч нерсеге татыбайт.

Жаратылыштын байлыктары көп. Анын ичинен эң негизгиси аба жана суу. Аба жана суу таза болушу керек. Адам баласы үчүн дем алганыбыз таза, ичкен суу таза болушу маанилүү. Ошондуктан жаратылышты көрктөндүрүшүбүз керек. Айлана-чөйрөң бак дарактуу жашыл болсо, аба тазаланып, жалбырактар кычкыл тек бөлүп чыгарат. Биздин ата-бабабыз тоого жакын жашашкан. Малга да ыңгайлуу деп эсептешкен. Ансыз жашоосун элестете алышкан эмес. Кыргызстандын элинин 60 пайызы айыл жеринде отурукташкан. Тоонун этегинде жайгашкан айылдарда аба, суу таза, жайында салкын, кышында жылуу, чымын-чиркей жокко эсе. Жайында тоого барып эс алып келсең, кадимкидей сергип келесиң. Таза булагы, таштан-ташка урулуп, мөңгүдөн, көбүктөнүп агып келген көк кашка суу, буркан-шаркан түшүп агып жатат. Элибизде «Эл башы болгончо, суу башы бол»-деген накыл сөз бекеринен айтылбаса керек.

Кыргыз элинин улуу акыны Жеңижок (Өтө Көкө уулу) «Аккан суу»

Ай аккан суу, аккан суу,
Ай ааламды баккан суу.
Жети кабат жер астын,
Жарып чыккан аккан суу.
Сыр дайрадан кең туруп,

Сыр аякка баткан суу, – деп суу жөнүндө терең философиялык ойду берген. Адам баласы, жан-жаныбар, айдоо жерлери, бакшак, жер-жемиш жаратылыштын баары суусуз жашоо жок, көрктөнбөйт. Түшүм мол болбойт, ошондуктан «Суу-өмүрдүн булагы» деп элибизде бекеринен айтылбайт. Адам баласы арыкта агып жаткан суу деп анчалык

маани бербейбиз, этибарга албайбыз. Жеңижок эң сонун даанышмандык менен суунун маанисин ачып берген. Аталган казалында Жеңижок аккан сууга философиялык өнүттөн мамиле кылып, ага жер үстүндөгү жашоо тириликтиң негизи булагы катары караган [5]. Жакшыга да, жаманга да бирдей, эч кимди, эч нерсени жиктеп бөлбөй, дүйнөдөгү бардык жандарга, заттарга тегиз өзүн курман чалып, «Желип өткөн жерине жемиши чыгып», өзөккө кирип кан болуп жүгүрүп, жашоо отун тутантып, бирде өзөндө мелмилдеп, бирде капчыгай ичинде күрпүлдөп, бирде талаага таалай болуп төгүлүп агып жаткан мөлтүр кашка сууну Жеңижок өзүнүн акындык жүрөгүнөн чыккан не бир укмуш керемет сөздөрдү арнап сүрөттөгөн. Акындын суу жөнүндө ырын окуганда суунун таза, адам баласы, жашоо тириликте, өмүр көчүндө эң кымбат экенин сезип, өзүң да суудай таза болгун келет. «Аккан суу» ыры сууга арналып ырдалган жер үстүндөгү улуу гимн. Суу – Жеңижок үчүн тазалыктын идеалы. Адам тоо булагындай тазармайынча, коом тазарбайт. Адамдын суудан үйрөнө турган өрнөгү – тазалык жана марттык. Акын акырында «Адамзат пендеси, аккан сууну булгаба, суу кордогон кор болор» – деп адамзатка эскерткич катары чакырык жасаган. Азыркы глобалдуу мезгилде кең байлыктар казылып, мөңгүлөр талкаланып, суу, аба булганып жаткан убак. Бул адамзаттын өмүрүнө таасирин тийгизип келүүдө. Ата-бабаларыбыз тоону талкалабай эле мал багып, эгин айдап өмүр кечирип келген. Оорудан алыс, ден соолуктары мыкты болгон.

Дүйнө жүзүнө белгилүү, Кыргыз эл жазуучусу Ч. Айтматов чыгармаларынын көбүндө жаратылыш темасына кайрылган. «Ак кеме» повестинде таятасынын «Бугу эне» жомогун небересине айтып берет. Бала балалык кыялы менен бугуну ыйык тутат. Чоң адамдардын жаратылышка жездесинин аёсуз мамилесин көрүп, бала ооруп калат. Бугуну союп, этин бышырып, коногун күтөт. Мүйүзүн таятасы балта менен талкалап жатканын көрүп, ички дүйнөсү таза бала бул мамилеге келише албайт. Анысы аз келген-

сип, бир бөтөлкө аракка бир карагайды сатышы, жаратылышты бүлдүрүп жатканы, акыл эстүү адамдардын көр тиричиликтин, кекиртектин айынан ушундай кадамга барышын Ч.Айтматов ачык-айкын сүрөттөгөн. Жазуучу бизди, адамзатты жаратылышты сактоого, камкор мамиле жасоого чакырат [6].

«Кыямат» романында Казакстандын Моюнкум талаасында эттин планын толтуруш үчүн бөкөндөрдү атуу, бул жаратылышка бүлүк салуу. Болгондо да вертолет менен кууп атуу, өзүнчө эле үрөйдү учурган коркунучтуу окуя. Ошол дүрбөлөң окуядан жер которуп качып келген Ташчайнар менен Акбара бөлтүрүктөрүнөн ажырады. Бул мамилеге жырткыч да болсо, карышкыр Акбара келише алган жок. Ал да эне, балдарын багып, камкордук көрүп, чоңойтот. Бөлтүрүктөрүнүн адам баласы тарабынан уурдалып кетишине чыдай албай, адам баласынын сүйгөн, бапестеп баккан баласын уурдап качат. Аягы трагедия менен аяктайт [7]. Муну менен Ч. Айтматов адам баласын табият менен таттуу мамиледе болууга чакырат. Жаратылыш, бизди курчап турган айлана – чөйрө адам баласына гана керек. Биз аны талкалап бүлдүрүүгө эч акыбыз жок.

Жаратылыш жөнүндө эссенин болжолдуу долбоорун сунуш кылабыз.

«Жаратылыш жан досум».

Мен дүйнө жүзүн кыдырып көрбөсөм да, өз жеримди Кыргызстанды сүйөм. Кыргыз жериндей жер жок деп ойлойм. Жылдын төрт мезгили бар. Жаз, жай, күз, кыш. Ар бир мезгилдин өзүнүн кооздугу бар. Айланабызды карап көрөлүчү. Айылыбыз тоонун этегинен орун алган. Эртели кеч тоодон айдарым шамал жүрүп турат. Анан да ден соолука пайдасы бер деп ойлойм. Эки айылдын ортосунда тоодон буркан-шаркан түшүп, таштан-ташка урулуп, көбүктөнгөн суу агып жатат. Бул өзүнчө эле керемет кооздук.

Биз адамдар жаратылышты көздүн карегиндей сакташыбыз керек. Биз аба менен дем алабыз, тоодон, мөңгүдөн, булактан кошулуп агып келген көк кашка сууну ичип, жашообузду, өмүрүбүздү улантабыз.

Келгиле достор, айлана-тегеребизге бак-дарактарды көп тигели. Бак-дарактарды тигип эле жөн койбостон, кууратпай сугарып, малга жедирбей карайлы. Ошондо өсүп, жашылданат. Бак-дарактар абаны тазартат, мөңгүлөрдү сактайт. Ошондой эле тоо-кийиктерин, тоо жаныбарларын айтпайлы. Чет өлкөдөн келген туристтерге атып, мактанбайлы. Бир убакта туристтерге кыргоол атып беришкенин да уккам. Ал биздин байлыгыбыз да. Эмнеге мынча мактанабыз. Алардын долларына кызыкпайлы.

Эгер сен чет өлкөгө турист болуп барып калсаң, түз басып, түз келесиң. Себеби мыйзамдары талап кылат.

Биз «жаратылышты-жан досум» – деп жүрөгүбүзгө жакын кабыл алышыбыз керек. Адам баласын курчап тургандын бардыгы жаратылыштын байлыгы. Жер бүт адам баласын, жан-жаныбар, куштардын баарын багат. Жерге эмне сепсең, эмне тиксең эки эсе түшүмүн аласың. Чынында жакшы эмгектенсең «Жер эмгекти жебейт» – деген элибиздин макалы бар. Ошондуктан жерге астейдил мамиле кылалы. Селитраны ашыкча колдонуп, алган түшүмдүн да зыяндуулугу көп, жер болсо бозоруп жатат. Ата-бабабыз колдонуп келген кыктан өтөрү жок. Жер жакшы семирет, адам баласы үчүн да, алган жер-жемиштин да, дандын да зыяндуулугу жок.

Кыргызстан боюнча тоонун көбү казылып жатат. Биздин жерибиз кең байлыкка бай экен. Экономиканы көтөрүүгө пайдасы бар дечи, бирок адамдын ден соолугуна канча кедерги тийгизет болду экен? Мына ушул суроо жүрөктү оорутат.

Корутунду. Кыргызстандын өсүп өнүгүшүнө жаратылыштын мааниси зор. Жаш муундарды жаратылышка этият мамиле жасоого тарбиялоодо, үйрөтүүдө коомчулуктун, ата-эненин мектептин ролу негизги орунду ээлейт. Ошон үчүн жаш муундарга жаратылышты сүйүүгө, коргоого, көрктөндүрүүгө тарбиялоодо төмөнкүдөй сунуштарды киргизүүнү туура таптык.

1. Жаратылышка аяр мамиле жасоого элдик эпосторду, дастандарды, жомокторду, акын жазуучулардын чыгармаларын окуу

менен биздин ата-бабабыздын табиятка жасаган мамилесин билүү, окуп үйрөнүү.

2. Үй-бүлөдө ата-эне баланы жаратылышка аяр мамиле жасоого үйрөтүү менен бирге коомдук маселе болгондуктан, жалпы билим берүүчү орто мектептерде, атайын орто жана жогорку окуу жайларында жаш муунду жаратылышты сүйүүгө, сактоого, көрктөндүрүүгө, айлана-чөйрөнү таза күтүүгө үйрөтүү жана көнүктүрүү учурдун негизги милдети болуп саналат, ошондуктан ишембиликтерди уюштуруу жаратылыш жөнүндө көркөм окуу, сүрөт тартуу, эссе, дил баян жазуу ири масштабдагы иш-чараларды уюштуруу мезгилдин талабы.

Адабияттар:

1. Байгазиев С.О. «Манас» эпосунун руханий, идеялык-даанышмандык, адептик-ыймандык жана жарандык-патриоттук

нарктары. – Бишкек, Алтын тамга, 2020. – 66-б.

2. Семетей. – Бишкек: «Кыргыз» мамбас, 1960. – 60-б.
3. Мурзалиева З.К. Түрк тилдүү Алтай элдеринин келечек муунду тарбиялоодогу этнопедагогикалык баалуулуктары. Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 1 (59). – С. 48-54.
4. Байгазиев С.О. Ак калпак кыргыз калкынын рухий-адептик маданиятынын асыл дөөлөттөрү. – Бишкек, «Алтын тамга», 2015. – 4-6-бб.
5. Женижок. – Бишкек: «Кыргызстан» басмасы, 1982. – 24-б.
6. Айтматов Ч. Ак кеме. Ала-Тоо журналы. – Бишкек, 1978. – № 12. – 60-б.
7. Айтматов Ч. Кыямат. – Бишкек: Бийиктик басмасы, 1918. – 6 том. – 90-б.

*Рецензиялаган:
Байгазиев С.О.,
филология илимдеринин доктору, профессор,
КББАнын академиги*